

PUNCTE DE VEDERE ÎN LEGĂTURĂ CU RESTAURAREA MONUMENTELOR ISTORICE

OLIVER VELESCU

Tema propusă poate fi abordată din mai multe puncte de vedere, dar delimitarea ei este reclamată chiar de practica diurnă. Problemele curente în domeniul monumentelor istorice, de altfel îndeobște cunoscute, se limitează la măsurile de protejare de ordin administrativ, de conservare sau restaurare, ceea ce presupune o activitate superioară de cercetare științifică și lucrări de arhitectură și construcții — împărțite obișnuit, în șase procedee¹ și, în fine, de valorificare, noțiune care, aplicată la monumentele istorice, ar merita o discuție aparte. Desigur, practica protejării și restaurării monumentelor nu este o descoperire a zilelor noastre, dar ceea ce interesează aici este faptul că ea a fost întotdeauna subordonată concepției despre societate a epocii respective, încă de la primele preocupări din acest domeniu, din Renaștere.

O realizare materială nu devine automat un monument istoric. Ceea ce pentru generații întregi nu prezintă nici un interes, poate, în anumite condiții sociale să rețină atenția, și descoperindu-se valori ignorate pînă atunci, să i se descopere calitatea de monument istoric. Însuși înțelesul, general acceptat, pentru definirea monumentelor istorice ca mărturie materială a unor vremuri sau evenimente trecute, este tribut ar ideologiei societății care folosește monumentele istorice.

Vom reține pentru cele ce urmează doar ideea folosinței monumentelor. Deși inegal apreciată în epoci diferite, se pare, totuși că folosirea este cea determinantă. Însușirile cuprinse în calitatea de monument istoric fac din opera respectivă un simbol al unei alte epoci², care poartă un mesaj „cu o perspectivă mereu deschisă, face posibilă istoria lui, viața lui în timp”³. Așadar, în funcție de aceste însușiri, folosința nu trebuie înțeleasă strict ca utilitate fizică a monumentelor, ci ca valoare morală. Acest lucru apare manifest chiar în epocile cînd respectul pentru zidurile vechi, în sine, nu era încă impus printr-o dispoziție a autorităților.

Este elocventă în acest sens relația care există între aspirațiile burgheziei renascentiste și studiul culturii antice în care îi plăcea să se oglindească; și ce poate fi mai convingător decît pasiunea ruinelor în Renaștere, amintită și comentată de Jakob Burckhardt.

La fel, întreaga activitate a lui Viollet-le-Duc și adevăratul cult promovat de el pentru arhitectura medievală, pentru gotic, își găsește corespondența în epoca Restaurăției și a celui de-al doilea imperiu.

O primă concluzie conține ideea că monumentele istorice au folosit în primul rînd la justificarea aspirațiilor societății, descoperindu-li-se sensuri noi, altele decît cele din epoca în care au fost realizate.

În contextul celor discutate aici, o rememorare a preocupărilor din trecut privind monumentele din țara noastră este necesară pentru înțelegerea unor măsuri cu caracter normativ și de orientare a politicii de restaurare a monumentelor.

De monumente, în epoca modernă se ocupă la noi intelectuali generației pașoptiste și cei din epoca lui Cuza, imediat

următoare. Principalul merit al acestor generații este acela de a fi atras atenția asupra valorii artistice a monumentelor noastre și de a fi provocat măsuri ale statului pentru protejarea tezaurului istoric și artistic răspîndit la mănăstirile din țară⁴. A doua jumătate a veacului trecut se caracterizează prin eforturile susținute de găsire a formelor organizatorice și a căilor legale eficiente pentru protejarea monumentelor istorice. În aceste străduințe trebuie cuprinsă și campania împotriva lucrărilor lui Lecomte du Noüy.

Legea din 1892⁵ putea să devină un instrument puternic în apărarea unei concepții noi de protejare a monumentelor. Opoziția făcută legii de către înaltul cler⁶ și subordonarea în 1904 a Comisiunii Monumentelor Istorice, Casei Bisericii⁷ a determinat orientarea unilaterală a preocupărilor pentru întreaga primă jumătate a secolului nostru. În acest sens, concepția care a stat la baza legilor din 1913 și 1919 reprezintă un pas înapoi față de cea din 1892. Opuindu-se acestei legi „dreptul sacru și inviolabil al proprietății particulare”⁸, principala consecință a acestei stări de fapt a fost dispariția unui important număr de monumente de arhitectură civilă asupra cărora legea nu putea opera.

A doua consecință a acestei politici unilaterale — și aceasta are legătură cu tema dezbătută aci — a fost orientarea politicii de protejare și de restaurare a monumentelor, în funcție, exclusiv, de programul funcțional al bisericilor și al mănăstirilor⁹.

Cele afirmate mai sus trebuie înțelese însă la justa lor valoare. Nu trebuie crezut că măsurile organizatorice luate în România în 1904 au fost, premeditat, împotriva monumentelor de arhitectură civilă. Dimpotrivă, în lumea oamenilor de cultură erau cunoscute și apreciate valorile vechii arhitecturi civile. Frumosele ruini de curți domnești și palate — scria arhitectul Petre Antonescu în 1905 — dovedesc că monumentele arhitecturii noastre civile ar ocupa un loc de seamă în arta țărilor românești¹⁰ dacă la dispariția lor n-ar fi contribuit împrejurările istorice și graba preînnoirii de către urmași a clădirilor care s-au păstrat.

⁴ Cf. Gh. Nicolăiașu, Cercetări de izvoare istorice în trecut, în „Revista Arhivelor” I, 1924, nr. 1, p. 90; A. Sacerdoțeanu, Cercetări istorice și pito-rești prin mănăstirile noastre acum optzeci de ani, în „Arhiva românească”, 1941, t. VI; Ilie Țabrea, Tezaurul arheologic. Descoperirea și păstrarea lor în România și în alte țări, Buc., 1940; Oliver Velescu, Evidența monumentelor istorice din țara noastră, în „Sesiunea Științifică a Direcției Monumentelor Istorice”, 1963, p. 61.

⁵ Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice, precum și Regulamentul de aplicațiune al acestei legi. Imprimeria statului, 1893.

⁶ Vezi dezbaterile Senatului 1892 aprilie 2, p. 157—158; vezi și O. Velescu, art. cit.

⁷ P. Gîrboviceanu, Spiru Haret și Ion Kalinderu, Cuvinte rostite la inaugurarea colecțiilor istorico-artistice ale Comisiei Monumentelor Istorice și ale Administrației Casei Bisericii, Buc., 1911, p. 4.

⁸ Take Ionescu în calitate de ministru al Cultelor și Instrucțiunii a încercat să demonstreze în cursul dezbaterilor parlamentare că ideile călăuzitoare ale acestei legi nu sînt în contradicție cu principiile statului burghez, precizînd totodată că „deosebitele monumente ... chiar cînd sînt proprietate particulară, sînt mai înainte de toate martorii gloriei trecute și gagiul strălucirii viitoare”. Cf. Take Ionescu, Discursuri politice II, 1892—1895, București, 1902, p. 68 și următ.

⁹ Situația este asemănătoare și în Transilvania înainte de 1918. Monumentele erau sub protecția legii general valabile pe teritoriul vechiului imperiu, dar, lista lor era departe de a fi cuprins toate valorile artistice ale Transilvaniei. Restaurări din fonduri centrale s-au făcut numai la Hunedoara și încă în două, trei locuri (Mălîncrav, Acîș, Densuș) și aici predominînd protejarea monumentelor ecleziastice. După 1918 din fondurile pentru monumente s-au cercetat și pus în valoare anticlitățile romane de la Sarmizegetusa și alte părți ale Transilvaniei, monumentele medievale fiind în continuare în grija cultelor respective. În Bucovina situația este aceeași, merită însă a releva preocupările de studiu ale lui Romstorfer, care, publicînd în limba germană materiale privind monumentele de aci, a adus o contribuție la cunoașterea lor de către specialiștii din Europa.

¹⁰ Petre Antonescu, Arhitectura religioasă la români, în „Literatura și Arta Română” IX, nr. 4, 25 aprilie 1905, p. 195.

¹ Anastiloză, lucrări de întreținere, de consolidare, restaurare, reconstituire, mutare. Cf. prof. arh. Grigore Ionescu, Despre conservarea monumentelor istorice, curs litografiat. Buc., 1961, p. 44.

² Desigur, există și excepții, cum este, între alte exemple, cazul bisericii construite în 1496 de Ștefan cel Mare la Războieni. Intenția ctitorului de a comemora un eveniment prin această realizare este declarată fățiș în binecunoscuta pisanie, dar și în acest caz monumentul cu evident caracter memorial este realizat în limitele ideologiei vremii. Avem în cazul citat o operă de arhitectură-simbol, care dincolo de înfățișarea ei concretă trebuie, ca toate din această categorie, „să ne facă prin ele însele să gîndim, să trezească în noi reprezentări generale, fără a servi drept simple învelișuri și mediu înconjurător al unor semnificații elaborate deja pentru ele însele”. Hegel, Prelegeri de estetică, ed. 1966, vol. II, p. 31.

³ Tudor Vianu, Postume, Buc., 1966, p. 158.

Ca peste tot, și în civilizația medievală românească, clădirile cele mai reprezentative sînt dedicate cultului. Aceasta este o realitate obiectivă a cărei esență a fost strălucit sintetizată de Hegel, cînd afirma că „națiuni întregi n-au știut să-și exprime religia și cele mai adînci nevoi ale lor în alt chip decît clădind sau, totuși exprimîndu-se în limbaj arhitectonic”¹¹. Și, deși marele filozof german se referă mai ales la Orientul antic, nu se greșește dacă acest precept se aplică și civilizației medievale, pentru că și atunci construirea unor asemenea edificii a constituit o principală preocupare, fiind o reflectare materială a vieții spirituale; istoria cunoaște numeroase eforturi colective — de pildă ale unui oraș — pentru construirea unei biserici reprezentative sau, în cazul țărilor române, ale domniei — pentru construirea unei mănăstiri.

În această situație activitatea desfășurată de arhitecții și istoricii de la Comisiunea Monumentelor Istorice nu poate fi apreciată decît ca pozitivă, pentru că au salvat și au redat patrimoniului cultural al țării numeroase valori, monumente de mare importanță artistică și istorică.

Realizările Comisiunii Monumentelor Istorice cu toate limitele ideologice schițate mai sus, constituie o operă importantă de ocrotire a unor bunuri culturale, iar cultura, în a cărei componență intră și monumentele, „este — ca să folosim cuvintele lui René Maheu — acțiune și prin urmare întotdeauna actuală”¹².

În ultimele decenii, deși s-a creat un nou cadru legal, s-a întocmit pentru prima oară o listă, cu putere de lege, a monumentelor și s-au alocat sume importante pentru restaurarea monumentelor istorice, nu se poate spune că problema lor a fost întotdeauna înțeleasă — urmare a unor confuzii între problema protejării monumentelor istorice și interesele locale de sistematizare¹³, fără ca aceasta să constituie însă o caracteristică. Vizitele făcute de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la monumente istorice din toată țara și caldele cuvinte de îndrumare adresate cu aceste ocazii au determinat un interes sporit pentru problema monumentelor¹⁴.

Metodologia restaurării cunoaște o bogată bibliografie încă din secolul trecut¹⁵, dar pînă în 1931 ea nu-și avea precizate coordonatele care să poată permite o generalizare teoretică. Abia Carta de la Atena, din anul sus-amintit, avea să exprime pentru prima dată, într-un sistem încheiat, principiile protejării și restaurării monumentelor istorice¹⁶.

La noi în țară, primele considerații metodologice le găsim încă în perioada lucrărilor din epoca lui Bibescu¹⁷ făcute bineînțeles în spiritul epocii, cînd „se repară europenește”¹⁸, adică se introduc prin restaurare elemente neogotice, foarte moderne în acea vreme. Metodologia restaurării constituie și subiectul principal al campaniei iscate în jurul lucrărilor lui Lecomte du Noüy¹⁹.

¹¹ Hegel, Prelegeri de estetică vol. II, p. 2.

¹² René Maheu, Civilizația universalului, inventar al viitorului, Buc., 1968, p. 201.

¹³ Cf. P. Constantinescu-Iași, Respect față de monumentele istorice, în „Monumente și Muze” I, 1958, p. 18.

¹⁴ Deosebit de bogată în conținut este definiția dată monumentelor istorice: „Monumentele și locurile istorice aduc mărturia faptului că poporul român nu și-a plecat niciodată capul sub jugul asupririi străine, nu a considerat nici un preț prea mare pentru a-și apăra libertatea și demnitatea... Dovezile de cultură materială existente pe întregul cuprins al patriei noastre vorbesc cu elocvență despre genul creator al poporului român, despre talentul și măiestria cu care l-a înzestrat natura, despre marea lui sete de frumos. Totodată, istoria arată că marii noștri gînditori și creatori de valori spirituale și-au pus vocația în slujba libertății și independenței patriei, a dezvoltării limbii și culturii ei, a propășirii națiunii române. Glorificînd eroismul legendar al luptei strămoșilor pentru neatîrnare, operele lor dădeau în același timp răspuns aspirațiilor de progres ale societății din vremea lor, jucau rolul de instrumente ale luptei pentru înfăptuirea idealurilor de libertate și progres ale poporului român. Prin aceasta, și prin înalta lor valoare artistică sau științifică, aceste opere aparțin nu numai tezaurului nostru național ci și patrimoniului culturii universale”. (Nicolae Ceaușescu, România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste, II, p. 306—307).

¹⁵ Pentru bibliografia problemei, a se vedea capitolul respectiv la Gh. Curinschi, Restaurarea monumentelor, Buc., 1968, p. 287.

¹⁶ După cum este cunoscut, în 1964 a fost elaborată la Veneția o nouă Cartă internațională asupra conservării și restaurării monumentelor. Textul ei în limba română este publicat în „Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare” 2/1967, p. 9—12.

¹⁷ Teodora Voinescu, Principii conducătoare în restaurarea monumentelor istorice de la Bibescu și pînă azi, în „Analecta” II, 1944, unde se găsesc bogate referiri la materiale de arhivă cuprinzînd indicații metodologice.

¹⁸ Sp. Popescu, Rostul școlii naționale de arhitectură, în „Literatură și Artă Română” IX, nr. 6, 26 iunie 1905, p. 353.

¹⁹ Din marele număr de broșuri și articole apărute a se vedea mai ales G. Sterian, Despre restaurarea monumentelor istorice în străinătate și în România, Iași, 1889.

După înființarea Comisiunii Monumentelor Istorice, referindu-se la metodele folosite în restaurare, Iorga vorbește de o „eră Kalinderu”²⁰, iar în periodizarea Teodorei Voinescu se propune o epocă de tranziție numită „Ion Mincu și Comisiunea Monumentelor Publice”. Justificarea ei prin evoluția concepției despre restaurare a cunoscutului arhitect român, de la „reconstrucție” la „restaurare propriu-zisă”, nu este însă susținută de actele publicate privitoare la lucrările de la Stavropoleos. Poziția lui Mincu este categorică în favoarea demolării și reconstruirii bisericii²¹. În unanimitate este socotit ca precursor al metodelor moderne de restaurare arhitectul Grigore Cerchez²², dar nu poate fi trecut cu vederea nici contribuția arhitectului Sp. Cegăneanu care, într-un articol publicat în 1911, demonstrează cu exemple, necesitatea folosirii cunoștințelor de istoria arhitecturii „pentru o bună restaurare”²³.

O trecere în revistă și o imagine a stadiului în care se aflau studiile teoretice privitoare la monumentele istorice înainte de primul război mondial a făcut-o Orest Tafrali²⁴. Ar mai trebuie poate adăugată aici conferința lui Nicolae Iorga din 1915 cu tema: „Ce este un monument istoric” și a cărei cuprinzătoare definiție rămîne mereu actuală.

În anii dintre cele două războaie, caracterizate ca o „etapă monografică”, problemele de teorie apar sporadic, concepția restauratorilor de la Comisie fiind sintetizată laconic de șeful lor, arhitectul N. Ghika-Budești: „Păstrarea și nimic mai mult. Iată adevărul!”²⁵. Se impune îndeosebi sublinierea activității din anii '30, cînd lucrările de restaurare încep să fie mai bine fondate din punct de vedere științific, un aport de seamă aducînd în această privință arhitecții, foști elevi ai Școlii Române de la Roma²⁶. Într-o lucrare recentă se încearcă acreditarea ideii că în această perioadă s-a format un „fond clasic al restaurărilor din țara noastră” și se vorbește chiar de „conturarea unei școli naționale a restaurărilor”²⁷.

Amplourea lucrărilor de restaurare în anii construcției socialismului a determinat o reluare a problemelor de metodologie, reflectînd, pe plan național, larga dezbateră care s-a desfășurat în toate țările pînă la elaborarea noii Carte de la Veneția.

Analizele și studiile făcute în cadrul catedrei de istorie a arhitecturii la Institutul de arhitectură „Ion Mincu” sînt concretizate în prelegerile dr. prof. Grigore Ionescu²⁸, în articolele ca și în recenta lucrare amintită a arh. Gheorghe Curinschi; o analiză critică a realizărilor dintre anii 1950—1960, de pe pozițiile „restaurării istorice” a făcut-o istoricul de artă Dumitru Năstase²⁹.

Discuții asupra actualității și oportunității folosirii în continuarea a principiilor metodologice statuate înainte de război și aplicate la noi în deceniul al șaselea³⁰ s-au purtat și în cadrul Direcției Monumentelor Istorice. Participînd prin lucrările de protejare și restaurare la rezolvarea unor foarte diverse probleme, însăși abordarea chestiunilor specifice a determinat o nouă atitudine față de monumente în general și a celor supuse restau-

²⁰ N. Iorga, Monumentele noastre și opera Comisiunii monumentelor istorice, în „B.C.M.I.”, an XXXI, fasc. 96, aprilie-iunie 1938, p. 49—64.

²¹ Gh. Nedioglu, Stavropoleos, în „B.C.M.I.”, an XVIII, fasc. 42, oct. — dec. 1924, a se vedea în special p. 163 și 164.

²² Gr. Cerchez, Restaurarea bisericii domnești, în „B.C.M.I.”, anul X—XVI, 1917—1923, număr închinat Curții domnești de la Curtea de Argeș, p. 77. „Principiul care m-a călăuzit în facerea restaurării a fost să conserv clădirea astfel cum am găsit-o, consolidînd-o, și să o restaurez aducîndu-o pe cît se poate în formă pe care o avusese la întemeiere, înlăturînd toate părțile adause fără pricoperă”.

²³ Arh. Sp. Cegăneanu, Cîteva chestiuni de arhitectură bisericească, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie” XII, partea a II-a, 1911, p. 403.

²⁴ O. Tafrali, Les monuments roumains, d'après les publications récentes, „Revue Archéologique”, Paris, 1910, II, p. 81—95, Extras.

²⁵ N. Ghika-Budești, Cu privire la monumentele noastre istorice, în „Lamura” I, nr. 1, oct. 1919, p. 43.

²⁶ „Arhitecții de la C.M.I. sînt de părere să se păstreze dintr-o clădire tot ce este vechi și mai poate rezista timpului, să se respecte caracterul istoric și artistic al ei, fără să se prescrie stilul vreunei epoci și să se elimine numai părțile lipsite de importanță și care strică armonia edificiului”. T. Voinescu, art. cit. p. 152; sau „arhitecții restauratori” au ajuns la convingerea „cea mai firească și sănătoasă” că în lucrările lor să păstreze „o mare discreție și onesc de la principiul că trebuie respectată opera veacurilor”. I. D. Ștefănescu, Restaurarea monumentelor istorice. Comunicare făcută la 14 decembrie 1944 la Inst. de Istorie Națională din București, în „Revista Istorică Română”, vol. XIV, fasc. IV, Extras. București, 1945, p. 144.

²⁷ Gh. Curinschi, op. cit., p. 137.

²⁸ Gr. Ionescu, Despre conservarea și restaurarea monumentelor istorice, curs litografiat, Buc., 1961.

²⁹ D. Năstase, Restaurarea monumentelor de artă medievală în R.P.R., în „S.C.I.A.”, VII, 1960, nr. 1.

³⁰ Gr. Ionescu, Restaurarea monumentelor de arhitectură în România în anii puterii populare, în „Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare” 1/1964.

rării în special. Aceste dezbateri și-au găsit ecoul într-o comunicare ținută la Sesiunea științifică a Direcției Monumentelor Istorice din ianuarie 1963 — principala idee care stă la baza activității de restaurare din ultimul deceniu fiind formulată astfel: „În materie de restaurare nu pot exista rețete ci numai principii directoare a căror aplicare variază de la caz la caz și aceasta din cauză că elaborarea unui studiu de restaurare presupune, după precizarea etapelor de evoluție, o analiză critică a monumentului în care se apreciază în ce măsură transformările sau adăugirile la construcția inițială au un caracter de artă și dacă ele nu ascund concepția generatoare a operei analizate. Deoarece însă fiecare monument are o individualitate proprie, consecința variației infinite pe care o prezintă combinarea factorilor social-culturali, economici, politici și geografici, în cadrul cărora a fost creat, precum și a diversității transformărilor pe care le-a suferit această selecționare a elementelor pe care restaurarea trebuie să le mențină sau să le reconstituie nu poate fi normată”³¹.

Principiul a fost ușor acceptat tocmai pentru că a permis executarea lucrărilor de restaurare în limite foarte largi, ceea ce a dus chiar la formarea mai multor curente care fac ca între restaurările executate astăzi, de diverse colective, să existe deosebiri esențiale³². Dar nu existența mai multor curente este de luat în considerare — fapt constatat de altfel și în alte țări — ci este de văzut care sînt, sau ar trebui să fie, concepțiile ce stau la baza diferitelor rezolvări metodologice folosite în restaurare și, în fine, dacă concepțiile acestea servesc monumentelor istorice supuse restaurării în special, sau culturii, în general.

Schimbîndu-se comanda socială, rostul restauratorului este și de a descoperi noi calități monumentului istoric. Conștiința restauratorului este angrenată în înțelegerea și explicarea raporturilor nou create între monument și omul contemporan, urmare a transformărilor pe plan social. Restauratorul trebuie să ia în considerare proporțiile vaste pe care le-a luat cultura de masă, amplificarea mijloacelor de difuzare, dezvoltarea turismului și, în aceste condiții, este solicitat să contribuie prin specificul muncii sale la explicarea fenomenului de cultură reprezentat de un monument istoric.

Cu alte cuvinte, se poate afirma că restaurarea este suma rezultatelor concepțiilor restauratorului despre monumente și despre rolul lor în societatea contemporană. Cunoașterea multilaterală a monumentelor este o necesitate obiectivă reclamată chiar de obiectul restaurării monumentului însuși, pentru că în rezolvarea problemelor specifice sînt solicitate atît elemente de științe pozitive, de istorie, arheologie cît și elemente de valoare emoțională, artistică; acest lucru face ca restaurarea să constituie un domeniu modern de activitate în care se interferează diferite discipline științifice din toate ramurile sus-amintite³³.

Precumpănirea unora din elementele menționate, față de altele, sau exagerări ale unora, stau la baza diferitelor metode de abordare a restaurării. O discuție, aici, se impune pentru că, departe de a rămîne doar în domeniul principiilor, ele stau la baza proiectelor de restaurare care în cele din urmă se materializează angajînd sume importante.

Principalul subiect al controverselor, mai ales în ultimele două decenii, l-a constituit legitimitatea rezolvării diferitelor probleme pe care le ridică restaurarea — în special completările și reconstrucțiile — prin soluții de arhitectură modernă. Opunîndu-se pe drept cuvînt „restaurărilor istorice, reconstrucțiilor fidele”, pe motivul că acestea nu reprezintă în fapt decît o copie a originalului, un fals din punct de vedere istoric, s-a căzut în extremitatea opusă, aceea a intervenției libere, după gustul și formele arhitecturii moderne. La noi, este adevărat, nu s-au făcut exagerări ca în alte țări, dar se constată existența unui compromis între „istorism” și „modernism” mai ales la lucrările din nordul Moldovei. Este vorba de o practică în care se reiau dimensiunile, volumele și raportul dintre plinuri și goluri, chiar elemente de decorație vechi, fără însă a se repeta formele originale.

³¹ Arhitect Eugenia Greceanu, Principii de selecționare și diferențiere a etapelor de construcții în restaurare..., în „Sesiunea Științifică a Monumentelor Istorice”, ianuarie 1963, p. 52.

³² Nu pot fi trecute cu vederea nici viciile de natură organizatorică, ca lipsa unui for de îndrumare principală și investit cu autoritate și a cărei necesitate a fost reclamată de multă vreme, utilitatea lui fiind recunoscută și în art. 11 al Cartei de la Veneția unde se precizează între altele: „Aprecierii valorii elementelor în cauză și hotărîrea în ce privește eliminările ce ar trebui efectuate nu pot depinde exclusiv de proiectant”.

³³ De unde se desprinde și concluzia practică, de natură organizatorică, a necesității colectivelor complexe de restauratori.

Această metodă de restaurare, numită „de inovație”³⁴ este justificată ca o „contribuție proprie a restauratorului” și „prin prisma căutărilor unei noi expresii proprii, specifice în arhitectura românească de astăzi”³⁵.

Dacă discuția s-ar limita numai la probleme de metodologie, s-ar constata că aceste „cerințe” nu sînt noi, pentru că după aceleași principii au lucrat în secolul trecut și Schlatter cu Heft; la fel a lucrat Petre Antonescu la Hurezu, toți convinși că își aduc contribuția la restaurarea monumentelor, potrivit concepției epocii în care au trăit.

O analiză mai adîncă a acestei tendințe duce însă la concluzia că ea neglijează un aspect fundamental, caracteristic acestui domeniu — valoarea de document istoric al monumentului.

Din acest punct de vedere, nu este posibil a simți, a gîndi și a acționa, executînd „variațiuni” pe marginea vechilor monumente, desconsiderînd în felul acesta valori care sînt întotdeauna active și vitale. În acest context nu se poate ignora semnificația istorică și calitățile monumentului — atît ale părților distruse cît și ale celor care s-au păstrat — ele constituind un complex armonios, partea patrimoniului spiritual. „Restaurarea prin inovație” rezultă din lipsa de înțelegere a continuității istorice a monumentului exprimată și prin sinteza înfățișării sale arhitecturale, adică o lipsă de înțelegere a sensului formei vechi ca expresie a unui limbaj arhitectural al unei anumite epoci: se mai poate spune că această metodă urmărește mai degrabă „valoarea efectului produs” în dauna „valorii cunoașterii științifice”³⁶. În esență, „restaurarea prin inovație” exprimă, de fapt, imposibilitatea de a stăpîni și selecta datele furnizate de cercetarea științifică a monumentului, riscînd să compromită însăși noțiunea de restaurare.

Lucrurile trebuie însă bine lămurite, pentru că practica o dovedește, iar noile cerințe cărora le sînt chemate să facă față monumentele reclamă aceasta; nu există incompatibilitate între vechea și noua arhitectură, dacă aceasta din urmă se naște în raport direct și în armonie cu ambianța monumentului, pentru că singur, acesta din urmă, consimte a prelua sau nu, o arhitectură nouă. De aceea restaurarea, în afara faptului că este o operă critică de selectare, este totodată și o operă de creație, într-un raport dialectic în care prima determină condițiile de acționare ale celei de-a doua³⁷. În aceasta constă subtilitatea întregii munci de restaurare și trebuie recunoscut că ea depinde în cele din urmă de poziția, pregătirea și sensibilitatea restauratorului.

Practica adaosurilor făcute monumentelor noastre cunoaște și ea mai multe etape. Prima, din secolul trecut, cînd se folosea procedeul modern, în acea vreme, al decorației neogotice, apoi o epocă a pastişelor „neo-românești” și în fine, în zilele noastre, adăugirile care cu greu pot fi numite „moderne” pentru că sînt, de fapt, un compromis între „tradiționalism” și „modernism”, cu pretenții de sinteză a „specificului”³⁸. Această ultimă noțiune, introdusă într-o discuție privind monumentele istorice, obligă o aprofundare pentru că în spatele ei se pot ascunde interpretări diverse, realizări materiale care pun iarăși în discuție unele din restaurările controversate din nordul Moldovei.

Specificul presupune, în linii mari, existența unor elemente caracteristice și re folosirea lor în condițiile societății moderne. Rolul „specificului” în cultură și artă a fost definit încă de Lenin, și nu este necesară aici o reluare a tezelor leniniste. Vorbînd însă de „specific” în acest context, trebuie imediat asociată ideea că cele care reprezintă, de cele mai multe ori, o sinteză a trecutului artistic, sau altfel spus, cumulează specificul vechii noastre arte, sînt tocmai monumentele istorice; aceasta reprezintă o realitate obiectivă și este inutil a mai afirma că datoria restauratorului este de a le conserva și a le pune în valoare.

³⁴ Gh. Curinschi, Restaurarea monumentelor, București, 1968, p. 213—215. Pentru ideile de bază care susțin argumentarea autorului, a se vedea articolul: Il restauro architettonico din „Enciclopedia Universale dell'Arte”. Articolul, scris de pe poziții „moderniste”, este de fapt o pledoarie pentru dreptul de a interveni „pînă la adăugirea sau desființarea unor anumite părți” ale monumentului „în dorința de a realiza acea calitate a formei, care să corespundă idealului arhitectonic al prezentului”.

³⁵ Gh. Curinschi, Restaurare și inovație, în „Arhitectura”, nr. 4, 1968, p. 8.

³⁶ Walter Frodl, Denkmalbegriffe, Denkmalwerke und ihre Auswirkung auf die Restaurierung, Wien, 1963, apud L. Grodecki, Tendances actuelles dans la restauration des monuments historiques, în „Les Monuments de la France”, vol. XI, nr. 4, 1965, p. 209.

³⁷ Il restauro architettonico, în „Enciclopedia dell'Arte”, vol. XI, Venezia, Roma, 1963.

³⁸ Arh. Gh. Curinschi, Restaurarea monumentelor în pas cu progresul teoriei arhitecturii, în „Arhitectura”, 6, 1968, p. 13.

În fond, din acest punct de vedere, în această constă esența restaurării. De aceea nu se poate admite că „detectarea specificului reprezintă un proces subiectiv”³⁹, ci el se impune prin studiu, bazat pe o adâncă cunoaștere a monumentului, nu numai afectivă ci și științifică.

Lucrând numai după criteriile subiective și judecând după rezultatele obținute, s-a ajuns — deși se pretinde contrariul — să se creeze doar forme plastice lipsite de conținut care se vor inedita, ceea ce nu este însă o restaurare. Există o corelație între conținutul de idei al unei opere — în cazul dat al unui monument — și gândirea restauratorului. Or, acesta n-are voie să fie indiferent față de cuprinsul de idei și conținutul artistic al monumentului asupra căruia operează. Lucrul restauratorului trebuie să se subordoneze monumentului, încât să se poată spune că o restaurare este cu atât mai perfectă cu cât contribuția lui s-a integrat monumentului supus restaurării. Este necesar a se vedea dincolo de plastica decorativă. Formele noi, adause, rămân exterioare, ca duce, mai ales dacă imită pe cele vechi.

Tratînd despre simbolul artistic, regretatul om de cultură Tudor Vianu scria: „Această comprimare a artei în planul superficial estetic a găsit numeroși aderenți în dezvoltarea mai nouă a ideilor. Dacă ne-am rîndui totuși printre susținătorii acestui punct de vedere ne-am lipsi de bogăția motivelor de încântare cu care atîtea din operele de artă lucrează asupra noastră. Căci este evident că nici o dramă de Shakespeare, nici o simfonie de Beethoven nu sînt simple ansambluri armonioase de cuvinte, de imagini și de sunete. În ele și prin ele, se luminează zări mai largi, înțelesuri mai vaste, pe care nu le putem ignora. O înțelegere pur senzorială a artei este fără îndoială inferioară adevăratului ei concept”⁴⁰.

„Restaurarea de inovație”, care se vrea pitorească, nu poate conduce la teme și simțiri comune tuturor. Deși rezultatele par originale, ele sfîrșesc prin a trăda lipsa lor de conținut. A copia sau a împrumuta ciopliri de stil folcloric, sau chiar pridvoare, nu înseamnă a fi în spiritul tradiției, ci împotriva ei. În restaurare nu se poate rămîne la detaliul de culoare sau la o ușă cioplită. Lucian Blaga scria încă în 1926 despre arhitectura care se vrea „românească”: „Romănesc e numai decorul, dar prea puțin esențialul arhitectonic. Cutiile cu chibrituri nu devin românești aplicîndu-le un „chenar” de cătrînță țărănească”⁴¹; în același context Nicolae Iorga, vorbind la modul general de biserică ca edificiu declarat monument istoric, spunea într-o conferință din 1934, că reprezintă „o icoană a vremii din care vine și pe care noi nu trebuie să cutezăm a o schimba după gustul sau lipsa de gust din zilele noastre”⁴².

Rămîne ideea principală că restaurarea fără un fundament științific nu poate rezolva problemele particulare. Nu se poate vorbi de o contribuție a restauratorului decît în limitele pe care le reclamă monumentul însuși și funcțiunilor cărora este chemat să-i facă față după restaurare. Dar a rezolva aceste cerințe, „prin prisma căutărilor unei expresii proprii, specifice în arhitectura românească de astăzi”⁴³, înseamnă a se crea probleme false. „O arhitectură românească nouă” este o problemă a arhitecturii contemporane și nicidecum a restaurării — care are menirea de a conserva documentele de arhitectură românească veche, motiv permanent de inspirație pentru construcțiile noi. Discuția asupra „specificului” nu-și are așadar locul în problema monumentelor istorice, ci este o temă a dezbaterilor privitoare la arhitectura modernă, care, într-adevăr, are nevoie de o amprentă proprie.

Monumentele istorice ale României, puține cîte s-au păstrat „sălaş al lucrurilor frumoase, ... din tot ce a cuprins ca îndeplinire de artă a trecutului nostru”⁴⁴, nu se pretează la restaurarea de inovație. Mult prea prețioase și apropiate de simțirile omului contemporan strîns legat de un trecut glorios, intervenția „de

inovație” vine să strice acest echilibru psihic atît de important în educația patriotică și estetică a cetățenilor țării. Monumentele istorice românești cuprind în materialitatea lor, suficiente calități emoționale, încît nu se fac necesare adăugirile „artistice” al căror loc de confruntare sînt arhitectura modernă și sălile de expoziție. În aceste condiții, însuși fundamentul ideologic al „restaurării de inovație” vine în contradicție cu spiritul patriotic, unul din coordonatele de bază ale societății contemporane românești.

În afara „restaurării de inovație” se mai practică în țara noastră — e drept pe scară mai redusă — „restaurări cuminiți” cum au fost ele caracterizate de Teodora Voinescu⁴⁵. Principala caracteristică a acestei metode constă în reluarea unor vechi elemente de arhitectură și refolosirea lor, tale quale în lucrările de restaurare. Este vorba, în esență, de perpetuarea unui tradiționalism plat, practicat fără schimbări de aproape 40 de ani și al cărui scop este să reconstituie „ambianța” vechilor monumente⁴⁶, „să respecte mai întotdeauna... sufletul celor ce au trăit în cuprinsurile ce se restaurează”⁴⁷. Dacă restaurarea prin inovație tinde neapărat să-și facă vizibilă participarea la arhitectura monumentului, o „restaurare cuminte” se bazează întotdeauna pe dovezile cercetării. Dar felul în care se folosesc aceste mărturii face — așa cum s-a mai scris⁴⁸ — să existe pericolul inducerii în eroare a marelui public și chiar a cunoscătorului neavizat. N. Iorga, tratînd o temă mai generală în care poate fi cuprinsă și problema refolosirii vechilor elemente arhitectonice așa cum o fac restauratorii tradiționaliști, scria: „Forma călătorind nu duce cu dînsa elementele din care se alcătuieste, rezultatul este că avem a face cu însăși decadența formei, căci forma dacă se transmite fără a fi împrăștiată se vestejește”⁴⁹.

Adîncind însă analiza acestui curent, trebuie remarcată poziția necritică față de monument. Ignorînd deseori comanda socială, fapt reflectat în temele de proiectare subordonate vechiului program funcțional, acestei concepții de restaurare îi lipsește perspectiva folosirii contemporane și viitoare a monumentelor ca instrumente de cultură și educație. Avînd privirea îndreptată mai mult spre trecut, ea urmărește mai degrabă o „contopire” cu viața sufletească trecută⁵⁰. Este adevărat că monumentele, poate mai mult ca alte mărturii istorice, exprimă trăirea spirituală a oamenilor unei alte orînduirii sociale, dar procesul de selectare, rezultat al cercetării — factorul determinant în restaurare — trebuie să orînduiască astfel lucrările, încît restaurarea să pună în valoare elementele de cultură și artă ale monumentului, acesta fiind în fond unul din scopurile esențiale ale restaurării; să facă în așa fel, încît monumentul restaurat să reprezinte nu o „retrăire” a trecutului, ci o reflectare a ceea ce a fost realmente valoros în trecut. De aceea, revenind la aspectul practic al acestui gen de restaurare ar trebui reamintite cuvintele lui Viollet-le-Duc, care spunea că nu se poate „să unim forme moștenite prin tradiție, cu necesități care nu mai au nici o legătură cu aceste tradiții”⁵¹ sau, parafrazîndu-l pe Marx, restaurarea trebuie să regăsească spiritul monumentului, și nu să-i evoce fantoma⁵².

Analiza celor două tendințe a oferit prilejul unei incursiuni istorice dar și morfologice, în metodologia restaurării, descifrîndu-i elementele constitutive, originea și baza lor filozofică.

Pentru a se asigura așadar o restaurare reușită, este nevoie în primul rînd de o solidă cultură de specialitate îmbinată cu puterea de selecție. Acumulînd cunoștințe despre monument se face în același timp o decantare a valorilor care s-au ales a fi restaurate. Se creează astfel un sistem de gândire și simțire, filtrat prin concepția despre lume și societate a restauratorului și al cărui produs final se reflectă în chiar monumentul restaurat.

³⁹ În continuare Gh. Curinschi, autorul articolului sus-citat scrie: „Totmai prin prisma acestei cerințe... pridvoarele de la Sucevița le găsim a fi în acord cu spiritul vechii arhitecturi. Spațiul acestor pridvoare este în măsură să transmită acea senzație de cuprindere și intimitate pe care o dau pridvoarele clădite în vechime. În acord cu specificul mi se pare și factura modernă a sălii cu stîlp central de la etajul caselor situate în partea de sud-est a incintei, la fel și variatele moduri de a trata pasajele exterioare...”

⁴⁰ Tudor Vianu, *Postume*, București, 1967, p. 160.

⁴¹ Lucian Blaga, *Zări și etape*, București, 1968, p. 321.

⁴² Nicolae Iorga, *Valoarea de artă a bisericilor noastre*. Conferință ținută la radio la 2 iulie 1934, publicată în „*Neamul românesc*”, XXIX, nr. 140 din 5 iulie 1934, p. 1.

⁴³ Gh. Curinschi, *Restaurare și inovație*, în „*Arhitectura*”, nr. 4, 1968, p. 8.

⁴⁴ N. Iorga, art. cit.

⁴⁵ T. Voinescu, art. cit.

⁴⁶ A se vedea: *Restaurarea mănăstirii Neamț*, în „*Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*”, I, 1964.

⁴⁷ I. D. Ștefănescu, art. cit.

⁴⁸ Gh. Curinschi, *Restaurare și inovație*, în „*Arhitectura*”, 4, 1968, p. 8.

⁴⁹ N. Iorga, *Fond și formă în căutarea adevărului istoric*. Lecție de deschidere la Academia de Comerț, 1937, în culegerea: „*Generalități cu privire la studiile istorice*”, ed. III, 1944, p. 233.

⁵⁰ Cf. V. Liveanu, *Probleme gnoseologice ale cercetării istorice*, în culegerea: „*Teorie și metodă în științele sociale*”, vol. I, p. 97.

⁵¹ Viollet-le-Duc, *Entretiens sur l'architecture*, ed. 1863, t.I, p. 166.

⁵² K. Marx și Fr. Engels, *Despre artă și literatură*, Buc, 1965, p. 25.